

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПРАВА

УДК 349.6

П.О. Гвоздик

СУДОВА ПРАКТИКА ТА ЇЇ СИСТЕМНИЙ ЗВ'ЯЗОК З ДЖЕРЕЛАМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

У статті розглядається зв'язок судової практики з джерелами екологічного права України. З'ясовується місце та призначення судової практики в системі екологічних суспільних відносин. На підставі аналізу судової практики розгляду судами справ про екологічні правопорушення зроблено висновок, що справи з захисту екологічних прав у судах України не набули поширення.

Ключові слова: джерело екологічного права, судової практики, екологічні соціальні відносини, екологічні правопорушення.

В статье рассматривается связь судебной практики с источниками экологического права Украины. Выясняется место и назначение судебной практики в системе экологических общественных отношений. На основании анализа судебной практики рассмотрения судами дел об экологических правонарушениях сделан вывод, что дела по защите экологических прав в судах Украины не получили распространения.

Ключевые слова: источник экологического права, судебная практика, экологические социальные отношения, экологические правонарушения.

In the article the connection of judicial practice with the sources of environmental law of Ukraine is considered. The place and the aim of judicial practice within the system of environmental social relations are defined. On the ground of analysis of court decisions on environmental wrongdoings it is concluded that trials for defending environmental rights in courts of Ukraine are rare.

Key words: source of environmental law, judicial practice, environmental social relations, environmental wrongdoing.

В юридичній літературі склалася неоднозначна позиція щодо визнання чи невизнання судової практики джерелом екологічного права. Проте, незалежно від того, якої позиції додержуються дослідники, усі вони, зокрема, Ю.С. Шемшученко, В.В. Костицький, Г.І. Балюк, А.П. Геть-

ман, М.В. Краснова, Н.Р. Малишева, І.І. Каракаш, М.В. Шульга та інші, підкреслюють не тільки зв'язок цієї практики з законами та іншими нормативно-правовими актами, а й зворотній вплив цієї практики на розвиток законодавства, на підтримання правопорядку у сфері взаємодії людини і природи. Цей зв'язок настільки глибокий і значущий для формування та функціонування системи джерел екологічного права, що потребує спеціального дослідження.

Як і інші види юридичної практичної діяльності, судова практика являє собою систему дій з охорони і захисту прав, свобод і законних інтересів особи і мають юридичні наслідки. У сфері охорони навколишнього природного середовища конкретні права та законні інтереси особи, що має захищати суд, визначаються законами, що регулюють відносини з охорони довкілля у цілому, охорони та використання окремих природних ресурсів, організації та здійснення окремих видів природоохоронної діяльності. Усі ці закони містять положення про вирішення судами спорів, що виникають у відповідній сфері правового регулювання, складі правопорушень, за скоєння яких винні особи притягаються до юридичної відповідальності. Спираючись на аналіз цих законів, можна відзначити, що за предметом законодавчого регулювання може бути виділена судова практика з вирішення правових суперечок в окремих сферах природокористування (землекористування, користування об'єктами тваринного світу, лісокористування та ін.) чи видах діяльності, пов'язаних з запобіганням негативних впливів на довкілля. За змістом законодавчих норм, з приводу застосування яких, виникають суперечки, які має розв'язувати суд, судова практика може поділятися на ту, що стосується вирішення спорів, пов'язаних з виникненням чи припиненням права на природні ресурси, спорів, що виникають між замовником та виконавцем з приводу здійснення діяльності (екологічної експертизи екологічного аудиту, розробки нормативів екологічної безпеки тощо), що має природоохоронне призначення. Значне місце у судовій практиці займає розгляд справ, пов'язаних з притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні екологічних правопорушень, який утворює самостійний напрямок судової практики.

Отже, судова практика об'єктивно знаходиться у системі суспільних зв'язків, які регулюються законами, виконує у цій системі певну роль, пов'язану з розв'язанням правових суперечок чи присудженням правопорушнику покарання. Основним призначенням судової практики є підтримання правопорядку у системі екологічних відносин. Цей правопорядок будується на безумовному дотриманні суб'єктами відносин у сфері взаємодії та природи еколого-правових вимог, усуненні конфліктів між ними, зокрема, стосовно використання природних ресурсів, набуття різного роду прав стосовно природних ресурсів, врахування екологічних інтересів сусідів у процесі здійснення господарської діяльності, а також,

відновлення правопорядку шляхом покарання порушників вимог екологічного законодавства, покладання на них обов'язку щодо відшкодування шкоди, завданої довкіллю, окремим природним об'єктам екологічним інтересам окремих громадян. Зокрема, ст. 11 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" встановлюючи гарантії прав громадян у даній сфері зафіксувала, що порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист має здійснюватися в судовому порядку відповідно до законодавства України.

Суди, як правило, самі не ініціюють розгляд справ, пов'язаних природокористуванням, охороною довкілля. Це покладається на окремих осіб що вважають, що їх інтереси або держави у сфері природокористування, охорони довкілля порушені, або ж органи держави, зокрема контролюючі органи, які зобов'язані виявляти усілякі порушення еколого-правових норм та правил, готувати матеріали про екологічні правопорушення і направляти їх в суд на розгляд. Тільки у випадку, коли розглядаючи цивільну справу по суті, суд, виявивши порушення законності, у тому числі у сфері охорони довкілля, окремими службовими особами чи громадянами, має винести окрему ухвалу, по якій протягом місяця повинні бути вжиті заходи щодо усунення допущених порушень, а у випадках виявлення в діях сторони ознак злочину він має про це прокурора або самостійно порушити кримінальну справу (статті 235, 236 ЦПК України).

В екологічному законодавстві можна знайти достатньо посилок на осіб чи органи, які мають звертатися до суду у певних випадках. Так, за ст. 9 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" кожний громадянин України має право на: подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище; оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом. Право подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища надає закон й громадським об'єднанням у галузі охорони навколишнього природного середовища, органам прокуратури та спеціально уповноваженим органам виконавчої влади у даній сфері (статті 20, 21, 37 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища").

Більш предметно повноваження осіб, котрі мають право звертатися до суду за захистом особистих чи державних екологічних інтересів, визначають природоресурсні закони (кодекси). Так, за ст. 26 Кодексу України про надра право користування надрами припиняється органом, який надав надра у користування в судовому порядку у випадках пору-

шення приписів гірничого законодавства та правових вимог щодо охорони навколишнього природного середовища. Стаття 8 Закону України "Про тваринний світ" від 13.12.2001 р. встановила, що право приватної власності на об'єкти тваринного світу у відповідних випадках може бути припинено в судовому порядку за позовами органів контролю в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу або прокурора. У якості приклада можна послатися й на ст. 78 Лісового кодексу України, яка передбачила, що лісокористувач може оскаржити у суді рішення відповідного органу про анулювання лісорубного квитка або лісового квитка за мотивами порушення правил і норм, умов спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів тощо.

Спеціалізований характер мають положення з судової практики, що містяться в законах, присвячених окремим видам природоохоронної діяльності в Україні. Наприклад, юридичні особи, заінтересовані в спростуванні висновків державної екологічної експертизи або їх окремих положень, можуть відповідно до закону України "Про екологічну експертизу", подати обґрунтовану заяву до відповідних органів місцевого самоврядування, органів виконавчої влади, які приймали рішення про проведення такої експертизи, а у разі відмови у розгляді заяви вони мають право звернутися до суду (ст. 44). За Законом України "Про оцінку земель" від 11.12.2003 р.¹ рішення екзаменаційної комісії про позбавлення оцінювача з експертної грошової оцінки земельних ділянок кваліфікаційного свідоцтва може бути оскаржено в судовому порядку (ст. 9). Також в судовому порядку мають розглядатися спори щодо виплат компенсацій за перевищення річної основної дозової межі опромінення та відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок впливу іонізуючих випромінювань, як виникають між особою, що постраждала від перевищення дозової межі опромінювання, та юридичними й фізичними особами, у результаті практичної діяльності яких сталося перевищення (ст. 21 Закону України "Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань" від 14.01.1998 р.²).

У процесі розгляду судами спору чи справи про правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища встановлюється певний зв'язок між загальними правовими нормами, що містяться у джерелах екологічного права, і судовим рішенням, що запроваджує норми індивідуального характеру. Важливо зазначити, що остання є перехідною стадією процесу встановлення правопорядку, який розпочинається з прийняття Конституції, яка встановлює гарантії захисту екологічних прав громадян, екологічної безпеки у державі, продовжується у законах, котрі визначають механізми реалізації екологічних прав, встановлюють правила та вимоги, яких мають дотримуватися природокористувачі та

¹ Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 15. - Ст. 229.

² Відомості Верховної Ради України. - 1998. - № 22. - Ст. 115.

інші особи, що здійснюють діяльність, пов'язану з впливом на довкілля, й нарешті приводить до судового рішення. Цей процес за визначенням Г. Кельзена іде від загального (або абстрактного) до індивідуального (або конкретного)¹. Судові рішення, відтак, є актами правозастосування, що захищають правопорядок, відновлюють його.

Суди завжди діють (мають діяти) у певних правових рамках. Екологічне законодавство акцент робить на захисті прав людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на забезпеченні екологічної безпеки у процесі виробничої та іншої господарської діяльності, на встановленні порядку здійснення тієї чи іншої діяльності у даній сфері, покладанні на порушників екологічного законодавства обов'язку відповідати за скоєне. У законодавстві відповідні приписи мають різний характер виваву. Це можуть бути загальні екологічні принципи, або ж приписи, що надають екологічного забарвлення тим чи іншим загальним правам громадян (на освіту, на інформацію, на захист здоров'я, на відпочинок тощо), положення, що прямо встановлюють екологічна права та обов'язки юридичних та фізичних осіб, механізми їх реалізації, або ж такі, що мають відсильний характер, обумовлюють їх зв'язок з іншими законами та підзаконними актами. За такого формування правових норм користування ними утруднюється адже необхідно встановити системний зв'язок ними та нормами інших джерел екологічного права, які мають значення для вирішення у суді певного спору чи справи. Ця обставина певним чином впливає на обізнаність громадян щодо свої екологічних права та можливостей їх захисту і у кінцевому підсумку на рівень еколого-правової свідомості громадян України, який лишається недостатнім. А це є одним з чинників того, що справи з захисту екологічних справ у судах України є поодинокими². Втім, поступово ситуація покращується і своєрідним свідченням тому є те, що вищі судові інстанції починають робити огляди судової практики у даній сфері з тим, щоб дати судам чіткі орієнтири щодо розгляду у цілому нових для них категорій справ. Як приклад можна навести Роз'яснення Вищого Арбітражного суду України "Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про охорону навколишнього природного середовища" від 27.06.2001 № 02-5/744 (з наступними змінами, внесеними згідно з Роз'ясненнями та Рекомендаціями Вищого господарського суду). В них узагальнюється судова практика, пов'язана з різноманітними питаннями застосування екологічного законодавства. Зокрема, щодо: відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення природноресурсового, приро-

¹ Кельзен, Ганс. Чисте Правознавство : 3 дод.: Пробл.справедливості / Пер. з нім. О. Мокровольського. - К.: Юніверс, 2004. - С. 263.

² Судовий захист екологічних прав громадян України: Довід. для суддів / Краснова М.В., Малишева Н.Р., Шевчук П.І. та ін. - К.: Вид. дім "КМ Академія", 2001. - С. 39.

доохоронного законодавства, у тому числі особами, що володіють джерелами екологічної небезпеки; обмеження, зупинення чи припинення діяльності підприємств, які порушують законодавство про охорону навколишнього природного середовища; призначення та проведення екологічної експертизи; стягнення зборів за спеціальне використання природних ресурсів та за забруднення навколишнього природного середовища; наданням спеціальних дозволів на природокористування; порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря, лісового, земельного та водного законодавства, а також законодавства про тваринний світ.

Реально ж сфера застосування судової практики значно ширша. Це обумовлено напрямками та змістом законодавчого регулювання екологічних відносин, які охоплюють як екологічні інтереси громадян так і екологічні інтереси держави, визначають екологічні права та екологічні обов'язки усіх осіб, що мають відношення до природокористування, організації та здійснення управління в галузі охорони довкілля, здійсненні заходів з охорони та раціонального використання природних ресурсів, забезпечені екологічної безпеки у процесі виробничої та іншої господарської діяльності. Виходячи з положень законодавства про охорону довкілля, використання та охорону природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки у судовому порядку можуть бути: 1) оскаржені рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян; 2) розглянуто спори, пов'язані з встановленням правомірності набуття та здійснення права власності на природні ресурси та права природокористування; з припиненням права на природні ресурси на підставі їх нецільового використання, ігнорування екологічних інтересів сусідів порушення та порушенні інших еколого-правових приписів, оскарженням укладених договорів з організації діяльності природоохоронної спрямованості та природокористуванням та інші спори, що виникають у зв'язку з порушенням екологічних інтересів фізичних та юридичних осіб; 3) розглянуто справи про відповідальність за шкоду, завдану в наслідок порушення екологічного законодавства.

Розглядаючи справи з питань природокористування, охорони довкілля суди виробляють індивідуальні правові норми, які чинні тільки для одного єдиного випадку, що розглядається ним. Однак цю індивідуальну норму суд виробляє не просто так, а застосовуючи загальні правові норми¹. В межах цих загальних правових норм, що містяться в формально-юридичних джерелах екологічного права, суд, зокрема, приймає рішення, що передбачає застосування адміністративної чи кримінальної санкції, відшкодування збитків певного обсягу, відхилення позову та інші

¹ Кельзен, Ганс. Чисте Правознавство : 3 дод.: Пробл.справедливості / Пер. з нім. О.Мокровольського. - К.: Юніверс. 2004. - С. 270.

правові наслідки для позивача та відповідача. Так, керуючись загальними положеннями законів, суд приймає рішення про:

визнання за суб'єктом його права (на екологічну інформацію, на право спеціального природокористування, на приватизацію земельної ділянки тощо);

відновлення становища, яке існувало до порушення права, припинення дій, що порушують право (наприклад, припинення користування чужою земельною ділянкою, поновлення договору оренди землі, повернення самовільно зайнятих земельних ділянок лісгосподарського призначення інших земельних ділянок, тощо);

припинення або зміну правовідношення (припинення дії земельного сервіту на вимогу власника земельної ділянки у встановлених законом випадках тощо);

визнання незаконним акту органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування з питань природокористування та охорони довкілля, коли таким актом порушуються екологічні права громадян;

стягнення збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

застосування адміністративних (штрафу, конфіскації предмета, який став знаряддям вчинення адміністративного правопорушення у даній сфері, позбавлення спеціального права, наданого громадянці, наприклад, права полювання тощо) чи кримінальних (обмеження волі на певний строк, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, санкцій до порушників екологічного законодавства, конфіскація знарядь і засобів заволодіння тощо) санкцій.

Зазначена практика судів, їх рішення за своїм характером, суспільним резонансом на них має досить різноманітне значення, а саме:

- виховне, оскільки формують у громадян та інших суб'єктів суспільних відносин впевненість у стабільності існуючого правопорядку, в захищеності їх екологічних права та інтересів;

- стимулююче - свідчить про доцільність виконання і додержання вимог екологічного законодавства, підтримує в суспільстві у цілому та у окремих осіб настрій на підтримання екологічного правопорядку;

- оцінне-орієнтувальне - орієнтує на вироблення правомірних настанов, збереження правових цінностей в системі відносин, що виникають у сфері взаємодії людини і природи;

- превентивне - сприяє запобіганню новим правопорушенням, оскільки свідчить, що порушення у даній сфері не лишаються безкарними;

- компенсційне - забезпечує відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю та природним ресурсам, поновлення порушеного природного стану територій;

- каральне - забезпечує покарання осіб, винних у заподіяні шкоди довкіллю, правил і вимог екологічної безпеки, раціонального природокористування.

Підводячи підсумок проведеного дослідження слід зазначити наступне. Судова практика об'єктивно знаходиться у системі суспільних зв'язків, які регулюються законами, виконує у цій системі певну роль, пов'язану з розв'язанням правових суперечок чи присудженням правопорушнику покарання. Основним призначенням судової практики є підтримання правопорядку у системі екологічних відносин. Цей правопорядок будується на безумовному дотриманні суб'єктами відносин у сфері взаємодії та природи еколого-правових вимог, усуненні конфліктів між ними, зокрема, стосовно використання природних ресурсів, набуття різного роду прав стосовно природних ресурсів, врахування екологічних інтересів сусідів у процесі здійснення господарської діяльності, а також, відновлення правопорядку шляхом покарання порушників вимог екологічного законодавства, покладання на них обов'язку щодо відшкодування шкоди, завданої довкіллю, окремим природним об'єктам екологічним інтересам окремих громадян.

У процесі розгляду судами спору чи справи про правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища встановлюється зв'язок між загальними правовими нормами, що містяться у джерелах екологічного права, і судовим рішенням, що запроваджує норми індивідуального характеру. Судові рішення, відтак, є актами правозастосування, що захищають правопорядок, відновлюють його.

Одним з чинників того, що справи з захисту екологічних прав у судах України не набули поширення, є розпорошеність екологічного законодавства, наявність у законах великої кількості відсылних положень, що ускладнює вивчення законів, отримання громадянами правової інформації, необхідної для захисту свої екологічних прав. Тому подальша систематизація екологічного законодавства є фактором, що посилить ефективність судового захисту екологічних прав громадян.

УДК 351.863:338.434 (477)

О.І. Зуєва

ОЦІНКА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

В статті розглянуто основні задачі фінансової безпеки на підприємстві. Визначено систему показників оцінки фінансової безпеки та її рівні.

Ключові слова: *фінансова безпека підприємств, рівні фінансової безпеки, фінансова стійкість.*

В статье рассмотрены основные задачи финансовой безопасности на предприятии. Определена система показателей оценки финансовой безопасности и ее уровни.

Ключевые слова: *финансовая безопасность предприятия, уровни финансовой безопасности, финансовая устойчивость.*

In the article the main tasks of financial security of the enterprise are consid-